

Una onada de canvi. Les possibilitats de les transicions democràtiques al món àrab

POL MORILLAS BASSEDAS

Coordinador de l'àrea de Polítiques Euromediterrànies de l'Institut Europeu de la Mediterrània (IEMed)

Les revoltes que van esclatar a Tunísia a finals de gener de 2011 han portat una onada de canvi a diversos països del sud de la Mediterrània. Els ciutadans d'Egipte han emulat les mobilitzacions dels carrers de Tunis i han aconseguit fer caure el règim de Hosni Mubarak, tot i que el Consell de les Forces Armades lidera el país. A Tunísia, el Govern d'unitat nacional encapçalat pel primer ministre Beji Caid-Essebsi després de la dimissió de Mohamed Gannouchi té el repte de consolidar la transició democràtica i respondre a les demandes de reforma de la població civil, que encara vincula el govern provisional a l'època del president Zine El Abidine Ben Ali. A altres països com Bahrein, Iemen, Algèria o Marroc, les manifestacions als carrers de les principals ciutats continuen reclamant reformes democràtiques i la fi dels règims autoritaris. A Líbia, el Coronel Muamar El Gadafi respon amb contundència al desafiament de la població líbia i no dubta en utilitzar la força per contrarestar les protestes, elevant el nombre de víctimes civils a molts centenars.

Encara és aviat per conèixer l'abast real de les reformes democràtiques al món àrab i musulmà, tant a aquells països on la direcció política ha quedat en mans de governs provisionals com en aquells en què la ciutadania encara exigeix la sortida dels seus líders. No obstant, els recents esdeveniments han suposat un desafiament a les narratives que han dominat el llenguatge polític sobre

Orient Mitjà durant les últimes dècades. En primer lloc, les revoltes han mostrat un caràcter eminentment popular i secular. A Egipte, on els Germans Musulmans són el principal grup opositor organitzat i amb major capacitat de mobilització, l'element islàmic ha fet un acte de presència residual, tan sols afegint-se tard a les manifestacions i com un actor més demanant la sortida del règim autoritari de Mubarak. Els principals motius que han portat els egipcis al carrer, però també a tunisenços o libis, han estat demandes de democràcia i no l'establiment d'un Estat islàmic o la crida a la guerra santa.

Els principals motius que han portat els egipcis al carrer, però també a tunisenços o libis, han estat demandes de democràcia i no l'establiment d'un Estat islàmic o la crida a la guerra santa

Les revolucions populars al món àrab han posat també de manifest la debilitat de les tesis de l'excepcionalisme islàmic, segons les quals els moviments islàmics només veurien amb bons ulls la reforma dels règims àrabs si en el seu lloc apareixen noves estructures de poder religioses radicals¹. Aquest concepte havia estat utilitzat repetidament pels règims autori-

taris de la zona per a oposar-se a les reformes democràtiques, argumentant que l'obertura dels seus sistemes polítics portaria a l'establiment de règims islamistes. En canvi, l'actitud dels ciutadans àrabs ha demostrat que l'islamisme polític no ha estat tan important com la por dels seus líders a perdre les regnes dels seus països. Els moviments ciutadans dels països àrabs han desafiat el pensament que considerava l'oposició a l'autoritarisme àrab com una finestra oberta a l'aparició de règims radicals islàmics –fet que deriva en bona part de l'experiència de la Revolució iraniana de 1979, en la qual el derrocament del *sha* va portar a l'establiment d'un Estat islàmic. No és casualitat que el líder suprem iranià, l'*ayatollah* Khamenei, hagi definit les revoltes egípcies i tunisenques com uns moviments d'alliberament islàmic per tal de contrarestar l'eminent caràcter popular i secular de les revoltes.

Estretament relacionat amb aquest canvi de narrativa sobre l'oposició política als països àrabs, les revoltes han posat de manifest les limitacions de la política exterior dels països occidentals cap a la zona. El binomi entre estabilitat i democràcia, que havia comportat el recolzament de règims autoritaris per part d'Estats Units, França, el Regne Unit i altres països europeus en favor d'una suposada estabilitat s'ha trencat. Els règims de Ben Ali i Mubarak han acabat sent menys estables del que presumien i els moviments ciutadans s'han

¹ Olivier Roy. "¿Dónde han ido a parar los islamistas?" *El País*. 5 de febrer de 2011.

pronunciat en favor dels valors occidentals més destacats: llibertat d'expressió, respecte pels drets humans i democràcia. Com ha escrit Mikhail Gorbachev, “durant massa temps, el pensament polític convencional sobre el món àrab va estar basat en una dicotomia falsa: règims autoritaris o fonamentalisme, extremisme i terrorisme”, així com en la creença dels líders àrabs com a únics guardians de l'estabilitat².

Cal destacar també el fenomen innovador que han suposat les tecnologies de la comunicació i que han actuat com catalitzadors de les demandes de canvi de règim. Facebook, Twitter i altres xarxes socials han permès l'actuació conjunta de ciutadans no liderats per un sol grup o ideologia sinó per la seva necessitat de mobilització contra un règim autoritari. De la mateixa manera, la proliferació de vídeos i enregistraments des de telèfons mòbils han permès als ciutadans de molts països àrabs superar la censura i augmentar la consciència de ser actors claus del canvi d'era als seus països. Si bé les arrels dels esdeveniments actuals són més profundes que l'emergència de moviments tecnològicament intensius, l'organització dels ciutadans mitjançant les noves eines de comunicació ha permès mobilitzar unes demandes socials espontànies i adaptar l'espai públic a unes reivindicacions mancades de lideratge clar. Es tracta, segons Manuel Castells, d'una de les primeres expressions de les “wikirevolucions”, és a dir, una revolució co-generada en els seus propis temps, formes i organització³.

Protesta ciutadana i consolidació democràtica

Els països àrabs encara estan lluny de consolidar les bases d'una onada democratitzadora. Tot i les demandes clares de la població civil,

les estructures de poder d'aquests països continuen vinculades als règims autoritaris que les precedien. A Tunísia les eleccions que han de permetre avançar cap a l'establiment d'un Estat de dret i un nou govern no estan previstes fins a finals d'any, i a Egipte, tot i que les revoltes han superat la seva fase més aguda, l'exèrcit no ha donat encara els passos necessaris per a l'establiment d'una democrà-

Els moviments ciutadans dels països àrabs han desafiat el pensament que considerava l'oposició a l'autoritarisme àrab com una finestra oberta a l'aparició de règims radicals islàmics

cia no tutelada. Com demostra l'experiència espanyola, les transicions democràtiques no es donen d'un dia per l'altre. Nombrosos experts consideren que la transició a la democràcia a Espanya no es pot descriure com consolidada fins la victòria del PSOE a les eleccions generals de 1982, sobretot si tenim en compte que pocs mesos abans havia tingut lloc l'intent de cop d'Estat de Tejero durant la investidura del candidat a la Presidència del Govern, Leopoldo Calvo-Sotelo. La consolidació de la democràcia als països àrabs que han emprès camins de reforma serà també un procés llarg i complex.

Si centrem l'atenció en els dos països on les revoltes han provocat la caiguda dels seus presidents respectius, Tunísia i Egipte, veiem que la transició a la democràcia i l'establiment d'un Estat de dret requerirà reformes profundes dels seus sistemes polítics, constitucionals i de les forces armades, entre altres. A Tunísia, on el punt de no retorn de la fi del règim de Ben Ali va arribar quan l'exèrcit es va

negar a disparar contra la ciutadania, les forces de seguretat i el partit hegemònic Reagrupament Constitucional Democràtic (RCD) han abandonat l'espai públic. El Govern provisional ha optat per evitar un buit constitucional en vistes a l'adopció de la nova carta magna a la fi del període transitori. El Govern d'unió nacional ha començat a adoptar les primeres mesures transitòries, com per exemple l'alliberament de presos polítics, la legalització de partits polítics, la liberalització dels mitjans de comunicació, entre d'altres. No obstant, el període de transició a la democràcia podria allargar-se durant mesos, el temps necessari per a la modificació del marc legal, la convocatòria d'eleccions per a constituir una assemblea constituent o la implementació de les reformes necessàries per a la futura celebració d'eleccions lliures. Tot i que l'onada de canvi ha arribat a Tunísia, els resultats d'aquest període transitori són incerts i l'establiment de l'Estat de dret i un règim democràtic dependrà de la capacitat i voluntat del govern d'unió nacional d'acabar amb èxit la revolució que els seus ciutadans han començat. Com veurem més endavant, la contribució de la Unió Europea a la consolidació de la democràcia a Tunísia pot ser un factor clau per a l'èxit del procés.

A Egipte, la possibilitat que una veritable democràcia rellevi el règim autoritari de Hosni Mubarak és també incert. Les raons de la revolució han estat clares i palpables: tres dècades de règim autoritari de Mubarak, la voluntat de traspasar els poders i control de l'Estat al seu fill, l'existència d'un sistema institucional cleptocrata, dèspota i corrupte, unes condicions socio-econòmiques desfavorables per a la majoria dels ciutadans i una repressió manifesta de tota oposició política i social —elements que caracteritzaven també el sistema polí-

² Mikhail Gorbachev. “Egypt's Agonizing Choice”. *New York Times*. 15 de febrer de 2011.

³ Manuel Castells. “Comunicación y revolución”. *La Vanguardia*. 5 de febrer de 2011.

⁴ Ahmed Driss. “Thoughts on the Tunisian Revolution”. *Real Instituto Elcano*. 15 de febrer de 2011.

tic tunisenc. Les condicions eren doncs favorables a l'erupció de la revolució, fins i tot sense l'efecte mirall de Tunísia o el paper de mobilització de la ciutadania a través de les xarxes socials. Així i tot, una veritable transició democràtica i l'establiment d'un Estat de dret depenen també a Egipte de la creació de sistemes de govern i de condicions favorables a l'existència de societats lliures. En el moment d'escriure aquestes línies, l'exèrcit egipci continua mantenint l'Estat d'excepció que Mubarak va decretar fa més de 30 anys i el sistema polític transitori del país continua tutelat per l'exèrcit. Tot i haver-se situat al costat del poble durant les mobilitzacions ciutadanes de la plaça Tahrir, l'exèrcit encara ha de donar els passos necessaris que permetin la constitució d'un "govern del poble".

El paral·lelisme amb la història de la transició espanyola és aquí d'especial interès. Com escriu Narcís Serra al seu llibre *La Transició Militar*, resultat de gairebé deu anys al capdavant del Ministeri de Defensa durant els governs de Felipe González, "no conec cap cas de processos de transició en els que s'hagi pogut afirmar l'autoritat civil sense aconseguir abans que els militars tornin a les seves casernes i deixin d'intervenir en política"⁵. A Egipte, el buit polític actual ha estat omplert pel Consell Superior de les Forces Armades, mentre que els ciutadans esperen que un poder civil respecti les seves demandes de democràcia i llibertat. Segons l'organització de protecció dels drets humans *Human Rights Watch*, els ciutadans egipcis veuen amb preocupació el control militar del poder polític per part del Consell Superior, que representa bona part dels estaments de l'antic règim. A més, la direcció del país per part de l'exèrcit es produeix actual-

ment sense cap contrapès formal al seu poder. Segons el director d'aquesta organització al Regne Unit, l'exèrcit ha de demostrar el seu compromís definitiu per a fer valer l'imperi de la llei, alliberar els detinguts, rebutjar pràctiques de tortura i respectar els drets humans, incloent la llibertat d'expressió i de reunió⁶. Només així s'avançarà cap a la darrera fase de consolidació democràtica en relació al paper de l'exèrcit que Narcís Serra denomina el "control civil democràtic de les forces armades".

Estats Units i la Unió Europea tenen ara el repte de contribuir a les transicions democràtiques i l'estabilitat de la regió en un moment excepcional. Sense marcar l'agenda de les reformes ni exportar solucions, poden posar a disposició d'Egipte i Tunísia els recursos financers, infraestructures i consell per a la reforma de les seves principals institucions

Les revoltes i la política exterior occidental

Els esdeveniments del sud del Mediterrani suposen un clar desafiament a la política exterior del món Occidental. Els Estats Units han hagut de fer front a un repte especialment difícil pel que fa a la seva posició envers les revoltes egípcies. Per una banda, el president Barack Obama va actuar amb cautela en un primer moment, sense expressar un suport explícit a les demandes dels manifestants de la plaça Tahrir. La

trajectòria de col·laboració i bona entesa entre els Estats Units i el règim de Mubarak en les darreres tres dècades i el futur incert de la revolució semblaven motius suficients per no marcar de manera immediata una agenda exterior favorable al canvi radical. No obstant, quan la revolució va guanyar en intensitat i la sortida del *rais* va ser imminent, la Casa Blanca va augmentar la pressió sobre el règim i va reforçar els seus contactes amb l'exèrcit egipci, amb el qual els generals nord-americans mantenen forts vincles polítics i econòmics. Obama pot haver sortit reforçat de la gestió de la primera etapa de la transició egípcia. Recentment, el president nord-americà ha afirmat en roda de premsa que, amb la seva actuació, els Estats Units s'han posat al bon costat de la història sense pretendre determinar el resultat de les revoltes en països sobirans. Amb la caiguda de Mubarak i una incipient transició a la democràcia, els Estats Units han vist aquests esdeveniments com una oportunitat per a alinear interessos i valors de la seva política exterior, en la línia del discurs que Barack Obama va pronunciar a la Universitat del Caire el 4 de juny de 2009.

La Unió Europea i els seus Estats membres mantenen vincles molt estrets amb els veïns de la riba sud de la Mediterrània. En el cas de Tunísia i Egipte, la UE ha signat Acords d'Associació i un pla d'acció individual amb ambdós països l'any 2004. Tots els documents signats entre les parts fan referència al respecte pels drets humans, la llibertat i la democràcia. A més, Estats membres com França, Itàlia i Espanya mantenen forts vincles amb Tunísia, havent-se convertit en els majors donants d'ajuda per a les reformes democràtiques. Per la seva banda, el

⁵ Narcís Serra. *La Transició Militar. Reflexiones en torno a la Reforma Democràtica de las Fuerzas Armadas*. Barcelona: Random House Mondadori. pp. 47-48.

⁶ Tom Porteous. "Will the Egyptian Army Work with the People?" *New York Times*. 15 de febrer de 2011.

Regne Unit és el principal inversor estranger a Egipte.

La UE ha estat acusada d'actuar amb poca celeritat i fermesa en les crisis de Tunísia i Egipte. A més, algunes veus han recordat que Europa ha tendit a fer valer els seus interessos comercials i de seguretat a la regió per sobre de la defensa dels drets humans, l'Estat de dret i la democràcia. No obstant, l'Alta Representant de la UE per a la Política Exterior i de Seguretat Comú i vicepresidenta de la Comissió Europea, Catherine Ashton, ha declarat el desig que s'instauri una "democràcia profunda" a Egipte i Tunísia⁷. Ashton ha declarat que l'objectiu de la Unió és coordinar estratègies amb altres actors internacionals per donar suport als processos de transició a Egipte i Tunísia. En paraules de l'Alta Representant per la política exterior de la UE, Europa no dictarà ni imposarà solucions, si no que respectarà l'apropiació local de la reforma i el procés de desenvolupament socioeconòmic. L'ajuda de la UE només arribarà si les autoritats locals així ho requereixen.

Aquesta aproximació a les transicions democràtiques de països com Egipte i Tunísia és una bona manera d'evitar acusacions d'ingerència externa en els processos reformadors del sud del Mediterrani. Tot i així, la UE ha de mostrar una clara voluntat de tractar amb institucions democràtiques fortes a la regió en lloc de amb règims autoritaris estables. La Unió té a la seva disposició importants mecanismes per a acompanyar el procés de transició a aquests països. Per exemple, mitjançant els seus programes d'ajuda, la UE pot contribuir al desenvolupament socioeconòmic de les poblacions tunisenques i egípcies i pot adaptar els mecanismes de

la política de veïnatge per a donar suport a les demandes de transformació democràtica. En base a les experiències de transició democràtica a Europa, com les de Portugal i Espanya, però també les dels països de l'antiga Unió Soviètica, la UE pot contribuir a la reforma dels sistemes polítics locals per a legalitzar partits polítics d'oposició, sindicats i associacions civils, garantir la independència del poder judicial, aconsellar sobre el camí de reforma democràtica de les forces armades o fer possibles els canvis legals i constitucionals que permetin consolidar estats de dret estables.

El naixement de democràcies consolidades a Tunísia, Egipte i més enllà és avui el millor mecanisme per a l'estabilització del món àrab, alhora que representa la millor oportunitat per al sorgiment de règims polítics moderats

En un article al *Financial Times*, Ian Bremmer va analitzar com la "corba-J" ha fet acte de presència a l'Orient Mitjà⁸. Aquesta corba representa, a l'eix horitzontal de les abscisses, el grau d'obertura política i social d'un país i, a l'eix vertical de les ordenades, el seu grau d'estabilitat. En un primer moment en què la ciutadania de Tunísia i Egipte s'ha manifestat demanant que els sistemes polítics dels seus països es moguin cap a majors quotes d'obertura, l'estabilitat ha disminuït (el punt més baix de la lletra J). A mesura que aquests països vagin augmentant les quotes de llibertats polítiques i socials, l'estabilitat tendirà a augmentar, sent el punt més alt de la lle-

tra J el lloc on es troben les societats democràtiques consolidades. Aquesta manera tan gràfica de representar els canvis que s'estan produint al món àrab revela que Estats Units i la Unió Europea tenen ara el repte de contribuir a les transicions democràtiques i l'estabilitat de la regió en un moment excepcional. Sense marcar l'agenda de les reformes ni exportar solucions, nord-americans i europeus poden posar a disposició d'Egipte i Tunísia els recursos financers, infraestructures i consell per a la reforma de les seves principals institucions.

La consolidació de règims democràtics a aquests països i al món àrab en general és encara incerta. Bona part dels avenços dependran de les polítiques que adoptin d'ara endavant les autoritats provisionals tunisenques i egípcies per al naixement de sistemes democràtics. No obstant, és un interès compartit d'europeus i nord-americans acabar amb la percepció dels ciutadans dels països àrabs que Occident prefereix estabilitat autoritària en comptes de democràcia. En un moment en què la població civil del sud de la Mediterrània ha expressat amb coratge la seva determinació per avançar cap a la democràcia, cal adaptar els mecanismes i objectius de les polítiques exteriors occidentals cap a la Mediterrània. El premi que suposaria una onada democratitzadora al món àrab ha de permetre als Estats Units i Europa entendre el moment històric que representen els actuals esdeveniments. El naixement de democràcies consolidades a Tunísia, Egipte i més enllà és avui el millor mecanisme per a l'estabilització del món àrab, alhora que representa la millor oportunitat per al sorgiment de règims polítics moderats. ■

⁷ Catherine Ashton. "The EU wants 'deep democracy' to take root in Egypt and Tunisia". *The Guardian*. 4 de febrer de 2011

⁸ Ian Bremmer. "The J-curve hits the Middle East". *Financial Times*. 17 de febrer de 2011.